

ПОНЯТТЯ «ІСТОРИЧНИЙ ДЕТЕКТИВ» У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Ольга СОБЧУК

аспірантка

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0009-0008-9828-2048

olia171999@gmail.com

Стаття присвячена вивченню поняття історичного детективу у сучасному літературознавстві. У статті тлумачимо, що історичний детектив є літературним жанром, у якому події, персонажі та сюжет розгортаються в історичному контексті. Описано та проаналізовано наукові праці українських та зарубіжних дослідників з питань становлення та розвитку історичного детективу як літературного жанру. На основі цього розкрито, що він поєднує дослідження та вивчення подій минулих епох зі складними детективними сюжетами. Проведено аналіз взаємодії історії та детективної літератури. Розглянуто, як цей жанр впроваджує історичні факти в художній текст та взаємодіє із сучасністю. Встановлено, що історичний детектив виявляється не лише цікавим літературним жанром, а й важливим джерелом для дослідження культурно-історичного та соціального контексту епохи, в якій він розгортається. Звернено увагу на можливості «історизації» детективної літератури. Показано, що детектив є інструментом, який допомагає автору осмислювати стан суспільства через розкриття злочину. Схарактеризовано, що історичний детектив завжди містить елемент пасеїзму та є схильним до ескапізму. Зауважено, що дослідження включають у себе аналіз структурних елементів історичного детективу, таких як сюжет, персонажі (сищик, суспільство), атмосфера, історичні або псевдоісторичні матеріали (щоденники, листи, газетні замітки) та виявлення підходів до визначення цього жанру. Продемонстровано, що в історичних детективах переважно виокремлюється два періоди: радянський та передвоєнний. Зауважено, що історичний детектив не є простим поєднанням «детективу» та «історії», позаяк події описуються чітко й правильно. Схарактеризовано роль розвитку культурного та освітнього потенціалу читачів у процесі читання історичних детективів. Підкреслено доцільність та перспективність знайомства молодого покоління із жанром історичного детективу, що сприятиме активному вивченню минулого та розвитку його історичної свідомості. Окреслено вплив детективу на сприйняття минулого у сучасному суспільстві та визначено нові перспективи дослідження у цьому напрямі.

Ключові слова: *детектив, жанр, історичний детектив, персонаж, сюжет, автор, структура детективу, масова література.*

THE CONCEPT OF HISTORICAL DETECTIVE IN MODERN LITERATURE

Olha SOBCHUK

Postgraduate Student

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 Maxyma Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0009-0008-9828-2048

olia171999@gmail.com

The article is devoted to the study of the concept of historical detective in modern literary criticism. The article interprets that the historical detective story is a literary genre in which events, characters and plot unfold in a historical context. The scientific works of Ukrainian and foreign researchers on the formation and development of the historical detective as a literary genre are described and analyzed. Based on this, it is revealed that it combines research and study of events of past eras with complex detective stories. The analysis of interaction of history and detective literature is carried out. It considers how this genre introduces historical facts into the artistic text and interacts with modernity. It is established that the historical detective turns out to be not only an interesting literary genre, but also an important source for the study of the cultural, historical and social context of the era in which it unfolds. Attention is drawn to the possibility of “historization” of detective literature. It is shown that the detective is a tool that helps the author to comprehend the state of society through the disclosure of a crime. It is characterized that the historical detective story always contains an element of passeism and is prone to escapism. It is noted that studies include the analysis of structural elements of the historical detective, such as the plot, characters (detective, society), atmosphere, historical or pseudo-historical materials (diaries, letters, newspaper notes) and the identification of approaches to the definition of this genre. It is demonstrated that historical detectives mainly distinguish two periods: Soviet and pre-war. It is noted that the historical detective is not a simple combination of “detective” and “history”, as events are described clearly and correctly. The role of development of cultural and educational potential of readers in the process of reading historical detectives is characterized. The expediency and prospects of acquaintance of the young generation with the genre of historical detective were emphasized, which will contribute to the active study of the past and the development of their historical consciousness. The influence of the detective on the perception of the past in modern society is outlined and new prospects for research in this direction are determined.

Key words: *detective, genre, historical detective, character, plot, author, detective structure, mass literature.*

Постановка проблеми. Аналіз поняття історичного детективу, на нашу думку, дозволяє опанувати, як жанр детективної літератури взаємодіє з культурною динамікою, соціокультурними аспектами суспільства і як це може впливати на

розвиток літературознавства та формування історичної свідомості. Має рацію А.А Кокотюха, що історичний детектив став одним із найяскравіших трендів сучасної гостросюжетної літератури. Популярність цього жанрового різновиду можна пояснити інтерференцією двох тенденцій: посиленого інтересу до національного минулого і прагнення вітчизняних авторів опанувати модні формули кримінальної прози [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками значно посилюється теоретичне осмислення жанру детективу. Аналіз літературознавчих праць дав змогу виокремити ключові напрями дослідження жанру детективу, такі як: жанр історичного детективу (Н.Н. Валуська, О.С. Колесник, І.В. Чорний, О.Д. Харлан та інші), специфіка жанру англійського історіографічного роману кінця ХХ – початку ХХІ ст. (О.С. Бойніцька), ретродетектив у сучасній українській та європейській літературі (С.В. Жигун, Л.Р. Лукіна, С.О. Філоненко, О.Д. Харлан та інші), розвиток детективного жанру у світовій літературі (Ж.Б. Бабяк, Л.М. Ромас, О.В. Рудюк, О.З. Перенчук та інші), український жіночий детектив (Т.М. Гуляк, А.М. Землянський, А.К. Титюк, С.О. Філоненко та інші).

Мета статті полягає у розкритті поняття історичного детективу у сучасному літературознавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи із ХХ ст., коли у детективній літературі почали формуватись різні піджанри, історичний детектив зацікавив багатьох письменників. З кожним новим твором жанр розвивався, а кількість читачів, які вимагали нових вражень, лише зростала. Це сприяло еволюції розвитку історичного детективу. В останні десятиліття він є одним із популярних жанрів літератури. Читацький інтерес до жанру історичного детективу, на думку О.С. Колесник, зумовлений, по-перше, «бажанням людей дізнатися більше про минуле як власного народу, так і інших етносів та націй», по-друге, «у ХІХ та ХХ ст. детектив здебільшого був пов'язаний з осмисленням актуального для автора та реципієнта стану суспільства та міг містити елементи конструктивної соціальної критики» [2, с. 23].

Методологічно вагомим для нас є твердження О.Д. Харлан: «Історичний детектив – це твір, присвячений минулим подіям, у якому достовірно і в деталях відтворюється зображувана епоха, незалежно від того, чи є там історичні персонажі чи немає» [3, с. 164].

Питання поняття історичного детективу порушує й О.С. Колесник, увиразнюючи це як текст, у якому діють одночасно вигадані персонажі та справжні історичні особи. Більше того, подія, навколо якої розвивається сюжет, обов'язково є реальною, тому автору слід добре розумітись на культурних, соціальних, економічних та політичних аспектах життя певного етносу та періоду у часі. Погоджуємось з тим, що історичний детектив не є простим поєднанням «детективу» та «історії», позаяк події описуються чітко й правильно. Вважаємо за доцільне підкреслити таку думку О.С. Колесник, оскільки припускається, що детективний жанр зазнав «історизації». Підґрунтям цьому вважає прагнення суспільства вивчити минуле. Крім цього, у ХІХ–ХХ століттях детектив був інструментом, з допомогою якого автор осмислював стан суспільства, використовуючи часто елементи конструктивної соціальної критики. Водночас відчутними ставали ознаки

романтизму реального світу, життя в якому для читача ставало простішим та цікавішим. О.С. Колесник підтримує думку, що історичний детектив завжди містить елемент пасеїзму, роль якого полягає у замилюванні привабливим світом, якого вже не існує. Підсумовує це все тим, що цей жанр є схильним до ескапізму, втечі від некомфортного сьогодення до іншого часу та простору [4].

У сучасних літературних студіях історичний детектив розглядається як жанр літератури, де події, персонажі та сюжет розгортаються в історичному контексті. Він поєднує розвідку, розкриття та вивчення минулих подій зі складними детективними сюжетами, що приваблюють читачів своєю загадковістю та детальністю. Водночас варто підкреслити, що історичний детектив має свою унікальну специфіку, яка вимагає особливого підходу до структури та композиції твору. Структура історичного детективу відрізняється від класичних детективних романів. Зазвичай вона включає два основних плани – сучасний та історичний. Події у сучасному плані, як правило, пов'язані з дослідженнями або розслідуванням діяльності головного героя. Сюжетний розвиток проходить паралельно з розкриттям минулого плану, де відбуваються історичні події, що мають прямий або дотичний вплив на теперішність. Така структура стимулює інтерес читача та забезпечує йому вдвічі більше загадкових сюжетних ліній. Погоджуємось, що класичні елементи детективу, у якому розкривається таємниця, зазвичай пов'язані зі злочином [5, с. 163].

Аналіз творів засвідчує, що один з ключових аспектів історичного детективу – це його прив'язка до певного історичного періоду та місця, які визначають атмосферу й автентичність твору. Його специфіка полягає в контекстуалізації подій у певних історичних епохах. Дотримання історичної достовірності є одним з ключових аспектів. Автори, що працюють у цьому жанрі, зобов'язані детально досліджувати період, у якому розгортається дія, та дотримуватися історичних фактів. Це ставить письменника перед викликом поєднати дію сюжету з історичною реальністю. Важливо, щоб подання часу і місця були вірогідними та основаними на детальному дослідженні. Крім цього, дискусійні питання виникають у теоретиків літератури щодо наявності обов'язкового жанрового елементу – присутності історичних осіб у творі. Сищик може бути фікційним детективом, але його розслідування і взаємодія з реальними історичними персонажами створюють особливу динаміку. Важливим аспектом у такому випадку є достовірність та правдоподібність подання характерів.

Огляд праць показує, що одним з головних елементів історичного детективу є також його поєднання з реальними історичними подіями. Акцентуємо увагу, що ці події повинні представляти точно та детально. Реальність історичних фактів підкріплює атмосферу твору і робить його більш переконливим. Детективний сюжет в історичному детективі так само відіграє важливу роль, тому що розкривається у процесі розслідування детективом, який стикається зі складними ситуаціями та загадками. Саме тому цілком погоджуємось, що в історичному детективі звичайно багато уваги приділяється опису історичного інтер'єру, звичаїв і побуту того часу, необхідною є присутність відомих історичних фігур [6, с. 126]. Щоб занурити читача в атмосферу епохи, що описується, переконати в достовірності того, що відбувається, автори використовують різні історичні або псевдоісторичні матеріали: щоденники, листи, газетні замітки.

У становленні історичного детективу чільне місце належить розвитку культурного та освітнього потенціалу. По-перше, він дає можливість вивчення історії через захоплюючі та реалістичні історії. По-друге, читачі можуть зануритися в життя минулих епох, відкриваючи для себе таємниці та інтриги, пов'язані з історичними періодами. Крім того, історичний детектив допомагає викликати інтерес до вивчення історії у широкому колі читачів, зокрема, серед молоді. Завдяки цьому жанрові можна підштовхнути молоде покоління до активного вивчення минулого та розвивати їх історичну свідомість.

Вважаємо цікавим твердженням учених те, що, бажаючи подолати літературну неповноцінність детективу і дещо пожвавити сюжет, автори намагаються поєднати його з історичним, психологічним чи будь-яким іншим жанром, вони забирають оповідь від суті, отримуючи в результаті замість детективу щось інше під назвою «псевдодетектив» [7].

Історичний детектив, на відміну від детективу, пов'язаного із сучасністю, передбачає більш активний діалог з текстами попередніх культур, минуле в ньому реконструюється з відомих літературних і документальних текстів і меншою мірою з власне історичних досліджень і архівних матеріалів. Причому, звернувшись до слів Р. Вінкса, відзначимо, що сучасні історичні твори трохи відхилилися від своєї першооснови, тому «розглядати детектив як історію так само приємно, як і розглядати історію як детектив; зараз розповідачі повертають історію до її джерел, що має позитивний вплив як на детектив, так і на історичне оповідання» [8, с. 10].

Проблема детективного жанру літератури перебуває у колі інтересів Я.О. Бригадира. Дослідник визначає, що для історичних детективів властива наявність історичного конфлікту, у руслі якого й розвивається детективна інтрига (прикладом, історичні детективи «Червоний» чи «Київські бомби» А.А. Кокотюхи) [9, с. 107]. Центр уваги переноситься з історії, висвітленої через долю окремої людини, що властиво історичному детективу.

Цікаві матеріали подані у статті «Кривавий водевіль на палубі: формула історичного детективу в романі Ірен Роздобудько «Подвійна гра в чотири руки» С.О. Філоненко. Дослідниця визначає, що тематично в історичних детективах панують два періоди: це недалеко радянські часи, як-от у детективному романі Андрія Кокотюхи «Таємне джерело», та початок ХХ століття, існування України у складі Російської та Австро-Угорської імперій. У передвоєнний і передреволюційний час дія відбувається в романах Владислава Івченка «Найкращий сищик імперії на службі приватного капіталу», «Найкращий сищик імперії на Великій війні», «Найкращий сищик і падіння імперії», детективах Андрія Кокотюхи «Адвокат із Личаківської», «Привид із Вислової», збірці Богдана Коломійчука «Таємниці Єви» та в романі Ірен Роздобудько «Подвійна гра в чотири руки». С.О. Філоненко також вважає, що «історичні детективи картографують простір криміналу, описуючи місця скоєння злочинів та процес їхнього розслідування» [10]. Автори створюють образний «картографічний» опис місця злочину, надаючи деталі про локацію, архітектуру, соціальні умови і культурний контекст, що існували у той період. Тобто акцентується увага на розгортанні кримінальних подій у конкретних історичних місцях та часах, враховується те, яку роль відігравали місця скоєння злочинів у минулому, як вони впливали на розслідування і як сама локація ставала своєрідним

свідком того часу. Картографія в цьому контексті може включати у себе докладний опис географічного розташування, вулиць, будівель і інших особливостей середовища, що впливають на хід розслідування. Процес розкриття злочину також може висвітлюватись в історичному контексті, у якому сищики застосовують ті методи і засоби, які вважались притаманними та характерними в їхній епосі. Такий підхід допомагає читачеві отримати глибше розуміння не лише самих злочинів, але і суспільних умов та менталітету того часу.

На межі ХХІ століття автори вже не просто презентували сищика у певному місці та в певний час, але й демонстрували глибоке розуміння духу тодішньої епохи, аналізували менталітет народу, зв'язок історичного минулого та сучасного теперішнього. Яскравим прикладом є інтригуючі сюжетні лінії історичних детективів У. Еко «Ім'я троянди» та О. Памука «Моє ім'я – червоний». Огляд творів показує, що автори знайомлять читачів із тогочасною культурою через пізнання минулого, філософські питання та боротьбу мистецьких шкіл.

Аналіз літературознавчих досліджень засвідчує, що сучасний історичний детектив приваблює конкретними фактами про історію, культурною спадщиною місцевості. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. користуються популярністю серед читачів завдяки майстерній передачі авторами міфологічного образу міста, що занурює у конкретний історико-культурний контекст та національний менталітет. Загалом ця тенденція збережена у сучасних українських історичних детективах, в яких сищик «працює» у непрості роздвоєні часи. Так, у своєму історичному детективі «Ніхто не скаже «Прощавай» Василь Добрянський презентує події Української держави листопада 1918 року. Спочатку персонаж-детектив Клим Жеграй знешкоджує замах на гетьмана Скоропадського, а пізніше стає слідчим політичних протистоянь кримінального світу тогочасного Києва, зради в оточенні гетьмана та безжальної боротьби заради амбіцій.

Водночас виникають припущення, що метою історичного детективу є не просто переказ історичних подій, а й діяльність тих людей, які є безпосередньо причетними до ситуації. Завдання автора полягає у тому, щоб створити відчуття зв'язку з історичною епохою, за якого персонажі занурюються у тогочасний соціальний, політичний, економічний та побутовий колорит, думають та діють так само, як вони робили б це в історичній реальності. Реалістичність подій детективної літератури дозволяє читачам стати співучасниками зі справжніми історичними персонажами та співпереживати їм. Припускаємо, що у такий спосіб автор виховує та навчає своїх читачів власної історичної ідентичності та специфіки.

Належні передумови для подальшого дослідження заявленої проблеми закладені у твердженнях А. Мандзоні, італійського прозаїка. Цікавим є його висновок щодо історичного роману: «...навіть чи є унікальним через притаманну йому суперечність передумов і, як наслідок, нездатність набути переконливої та стабільної форми» [11]. Погоджуємось із думкою, що у нестабільності та мінливості форми будь-якого жанру, у тому числі й детективу, полягає його складність. Розглядаючи проблему історичного детективу, варто підкреслити, що для розслідування сищиком злочинів, а іноді й нелогічних, цей літературний жанр має постійно вдосконалюватися та розвиватися.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, історичний детектив – це жанр, що синтезує історичні події та детективний сюжет. Він вимагає

особливого підходу до структури твору і передбачає дослідження історичних фактів та достовірне подання персонажів. Урахування теоретичних аспектів історичного детективу дозволяє створювати твори, які привертають увагу широкої аудиторії читачів. Сучасний історичний детектив підкорив велику аудиторію читачів та посідає своє особливе місце в літературному світі. Сучасні автори історичного детективу ставлять перед собою завдання – переказати історичну правду, підкріпивши її детективним сюжетом. Водночас теоретичній критиці бракує цілісного та глибшого розуміння історичного детективу як літературного явища. Вбачаємо перспективним вивчення питання своєрідності історичного детективу кінця ХХ – початку ХХІ століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кокотюха А. Чому український детектив відходить в історію. *ЛітАкцент*. 24.04.2015. URL: <http://litakcent.com/2015/04/24/chomu-ukrajinskyj-detektyv-vidhodyt-v-istoriju> (дата звернення: 10.01.2023).
2. Колесник О.С. Історичний детектив як літературна форма інтерпретації історії та культури. *Культура і сучасність* : альманах. Київ : Міленіум, 2022. № 1. С. 20–27.
3. Харлан О.Д. Жанр історичного детективу в сучасній європейській літературі: особливості функціонування. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2017. № 3. С. 162–170. DOI: https://doi.org/10.31812/world_lit.v3i0.2060 (дата звернення: 15.01.2023).
4. Колесник О.С. Історичний детектив як літературна форма інтерпретації історії та культури. *Культура і сучасність* : альманах. 2022. № 1. С. 20–27. DOI: 10.32461/2226-0285.1.2022.262551.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Т. 2. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
7. Scaggs J. *Crime fiction*. London : Routledge, Taylor and Francis Group., 2005. 170 p.
8. Winks R.W. Preface. *The Detective as Historian: History and art in Historical Crime Fiction*. / Ed. by Ray B. Browne and Lawrence A. Kreiser. New York : Bowling Green State University Popular Press, 2003. P. IX–X.
9. Бригадир Я.О. Український ретродетектив початку ХХІ століття: генеза і жанрові особливості : дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2017. 223 с.
10. Філоненко С.О. Кривавий водевіль на палубі: формула історичного детективу в романі Ірен Роздобудько «Подвійна гра в чотири руки». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Випуск VI. URL: <https://philology.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/32.pdf> (дата звернення: 05.01.2023).
11. Мандзоні А. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму : підручник / Наливайко Д.С., Шахова К.О. Тернопіль : Навчальна книга– Богдан, 2001. С. 206–214.

REFERENCES

1. Kokotyuha, A. (2015). Chomu ukrajinskyj detektyv vidhodyt v istoriyu [Why the Ukrainian detective goes down in history]. *LitAkcent*. Retrieved from: <http://litakcent.com/2015/04/24/chomu-ukrajinskyj-detektyv-vidhodyt-v-istoriju> (Last accessed: 10.01.2023) [in Ukrainian].
2. Kolesnyk, O.S. (2022). Istorychnyj detektyv yak literaturna forma interpretaciyi istoriyi ta kultury [Historical detective story as a literary form of interpretation of history and culture]. *Kultura i suchasnist: almanah* [Culture and modernity: an almanac]. Kyiv: Milenium, № 1. S. 20–27 [in Ukrainian].
3. Kharlan, O.D. (2017). Zhanr istorychnogo detektyvu v suchasnij yevropejskij literaturi: osoblyvosti funkcionuvannya [The historical detective genre in modern European literature: features of functioning]. *Literaturny svitu: poetyka, mentalnist i duhovnist* [World literature: poetics, mentalist and spirituality]. № 3. S. 162–170. DOI: https://doi.org/10.31812/world_lit.v3i0.2060 (Last accessed: 15.01.2023) [in Ukrainian].
4. Kolesnk, O.S. (2022). Istorychnyj detektyv yak literaturna forma interpretaciyi istoriyi ta kultury [Historical detective story as a literary form of interpretation of history and culture]. *Kultura i suchasnist: almanah* [Culture and modernity: an almanac]. № 1. S. 20–27 [in Ukrainian].
5. *Literaturoznavchyj slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference] / za red. R.T. Gromyaka, Yu.I. Kovaliva, V.I. Teremka. Kyiv: PC «Akademiya», 2007. 752 s. [in Ukrainian].
6. *Literaturoznavcha encyklopediya* [Literary encyclopedia]: u 2 t. / avt.-uklad. Yu.I. Kovaliv. T. 2. Kyiv: PC «Akademiya», 2007. 624 s. [in Ukrainian].
7. Scaggs J. *Crime fiction*. London: Routledge, Taylor and Francis Group., 2005. 170 p. [in English].
8. Winks, R.W. (2003). Preface. *The Detective as Historian: History and art in Historical Crime Fiction*. / Ed. by Ray B. Browne and Lawrence A. Kreiser. New York: Bowling Green State University Popular Press, P. IX–X [in English].
9. Brygadyr, Ya.O. (2017). Ukrayinskyj retrodetektyv pochatku XXI stolittya: geneza i zhanrovi osoblyvosti [Ukrainian retrodetective of the beginning of the 21st century: genesis and genre features]. *Dys. na zdob. nauk. stup. kand. filol. nauk: 10.01.01*. Kyiv. 223 s. [in Ukrainian].
10. Filonenko, S.O. (2015). Kryvavyj vodevil na palubi: formula istorychnogo detektyvu v romani Iren Rozdobudko «Podvijna gra v chotyry ruky» [Bloody vaudeville on the deck: the formula of the historical detective in Irene Rozdobudko's novel "Double game in four hands"]. *Naukovi zapysky Berdyanskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu*. Vypusk VI – *Scientific notes of the Berdyansk State Pedagogical University*. Issue VI. Retrieved from: <https://philology.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/32.pdf> (Last accessed: 05.01.2023) [in Ukrainian].
11. Mandzoni, A. (2001). Zarubizhna literatura XIX storichchya. Doba romantyzmu: pidruchnyk [Foreign literature of the 19th century. The age of romanticism: textbook] / Nalyvajko D.S., Shahova K.O. Ternopil: Navchalna knyga–Bogdan. S. 206–214 [in Ukrainian].